

Людмила Воробйова,
*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач сектору відділу соціокультурних комунікацій
Наукової бібліотеки імені М. В. Довнар-Запольського
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

НАУКОВІ ШКОЛИ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ, УКРАЇНСЬКА ШКОЛА ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

У літературі немає однозначного визначення наукових шкіл. Виникнення, становлення і розвиток наукових шкіл, їх значення та внесок у науку, діяльність учених-лідерів, які сформували школи, тривалий час є предметом активних історико-наукових досліджень. Цією проблемою займаються історики, наукознавці, соціологи, психологи, фізики та представники інших галузей науки.

Англійський філософ Френсіс Бекон рішуче стверджував, що «наука базується на фактах, а школа – на догмах».

На думку відомого американського дослідника Т. Куна, наукові школи можуть існувати в період кризи, коли єдине співтовариство розпадається на певні групи, немає єдиної точки зору щодо загальноприйнятого зразка (парадигми).

За Куном, школи – це «симптом незрілості науки». Вони зникають при затвердженні загальноприйнятого зразка наукової діяльності (парадигми) і з'являються знову в період кризи – розпаду єдиного співтовариства на певні групи.

Але потрібно підкреслити, що якраз наукові школи стають осередками найбільшої концентрації творчої енергії, найактивнішого впливу на науковий прогрес.

Важливі думки щодо визначення наукової школи висловив український дослідник Д. Зербіно. У своїй праці «Наукова школа: лідер і учні» (2001) автор аналізує різні аспекти визначення наукових шкіл. Як і більшість дослідників проблеми, він виділяє ознаки, що визначають поняття «наукова школа».

«... Поняття наукової школи, – пише Зербіно, – характеризується чотирма основними ознаками: розробка нового оригінального напрямку в науці; спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; спільність принципів і методичних прийомів, розв'язання поставлених завдань;

навчання молодих учених наукової творчості в широкому розумінні цього слова завдяки безпосередньому й тривалому контакту керівника школи та його учнів» [1, с. 13].

Результати підведення підсумків і згрупування ознак, якими дослідники наділяють наукові школи, дозволяють зробити висновок про їх подібність. В усіх визначеннях переважають такі ознаки, як наявність наукового лідера, якому надається надзвичайно важлива роль у виникненні і функціонуванні школи. Майже всі дослідники виділяють таку ознаку, як наявність наукової ідеї і підготовку висококваліфікованих фахівців. Це дає підстави для висновку про недоречність пошуку математично-сміслового, чіткого визначення наукової школи.

Одним із прийнятих є визначення організаційних форм економічної думки в підручнику з «Історії економічних учень» за ред. В. Д. Базилевича [Див.: 2], де під школою економічної думки розуміється «сукупність економічних учень, об'єднаних базовими ідейними принципами, а також спільністю або наступністю методів» [2, с. 21].

Течією економічної думки автори підручника називають сукупність шкіл, які пропонують альтернативні варіанти принципів економічних досліджень, а напрямом – масштабне утворення в історії економічної думки, яке охоплює сукупність течій, що мають розбіжності, але відстоюють спільні принципові положення [Див.: 2, с. 21].

Важливим є питання наукових шкіл в політичній економії. Як відомо, К. Маркс першою школою буржуазної політичної економії назвав меркантилізм. Але він наголошував на тому, що дійсна наука починається тоді, коли теоретичне дослідження переходить від обігу до виробництва. Цей перехід здійснила класична політична економія. Відтак не випадково, що зарубіжні економісти (Блауг, Белл, Жид та інші) першою школою політичної економії називають школу фізіократів. Таку точку зору підтримують і автори підручника «Історія економічних учень» за ред. В. Д. Базилевича, які школу фізіократів називають – першою науковою школою економічної думки [Див.: 2, с. 187].

Градація наукових шкіл в політичній економії, як і в інших науках, відбувається за різними ознаками: наукове лідерство, географічна точка, науково-методологічні засади тощо. Це дозволяє вести мову про маржиналізм, кейнсіанство, лондонську чи чиказьку школи. Щоправда, деякі з них є скоріше напрямками.

Сучасні економічні школи і концепції економічної науки тісно пов'язані зі змінами в господарському житті, з потребами економічної практики. Економічну науку цікавлять не лише принципи,

але і функціональні зв'язки, тенденції розвитку. Йде пошук нових напрямів економічної науки, що враховують зміни, які проходять у суспільстві, зміни в технології, структурі виробництва і споживання, в розподілі доходів і поведінці споживача. На розвиток економіки окремих країн посилюється вплив глобальних проблем і процесів; на економіку все більшою мірою впливають позаекономічні фактори.

Викладене обумовлює питання про правомірність визначення української школи фізичної економії. Це потребує дослідження ознак наукової школи, які слід виділити у визначенні школи фізичної економії.

Перш за все, безумовно, йдеться про опору на нову наукову парадигму. Слід погодитись з її визначенням В. Шевчуком, який пише, що С. Подолинський «...сформулював засади найважливішої економічної парадигми, фундаментальний характер якої полягає у відкритті джерела економічного буття та суспільного прогресу. Він показує, що таким джерелом є сонячна енергія» [Див.: 3, с. 723].

Керуючись ідеями фізичної економії, С. Подолинський заклав основи парадигми глобального розвитку.

Чи можна С. Подолинського вважати науковим лідером? Безумовно, він ним був, хоч у нього не було на той час не лише прихильників, а навіть однодумців. Свою роботу «Праця людини і її відношення до розподілу енергії», в якій він виклав енергетичну теорію, С. Подолинський опублікував 1880 року. На початку XX ст. ідеї С. Подолинського розвинув В. І. Вернадський, який високо оцінив розробки С. Подолинського з енергетичної теорії, його ідеї щодо енергетики життя, енергетичної відмінності живого від мертвого.

Ці ідеї, стислі, розрізнені, за словами В. Вернадського, зустрічались вже в працях засновників термодинаміки. Проте їх не зрозуміли й не сприйняли. І саме С. Подолинський не лише глибоко усвідомив значення цих ідей, а й «намагався застосувати їх до вивчення економічних явищ» [Цит. за: 4, с. 259].

Не зрозуміли і своєчасно не оцінили значення й теорії С. Подолинського. Не зрозумів її суті Ф. Енгельс, який, як відомо, назвав її цінним відкриттям, але звинуватив С. Подолинського в тому, що він зплутав фізичне з економічним.

Значення наукового доробку С. Подолинського, як уже говорилося вище, зрозумів і високо оцінив В. Вернадський. Запровадивши у науковий обіг категорію живої речовини, біосфери і ноосфери, створивши власну світоглядну парадигму, академік В. І. Вернадський підніс українську школу фізичної економії на новий щабель світового визнання.

Науково-організаційну форму українській школі надав Микола Руденко (1920-2004), який сформулював назву школи, визначив її теоретико-методичні засади. Теоретичні витоки національної школи Микола Руденко пов'язував з фізіократами саме тому, що вони «чистий продукт» визначали як дар природи, а не результат додаткової праці. Сутність «української школи фізичної економії» становить вчення С. Подолинського, його «енергетична теорія».

Суттєвим кроком в сучасному розвитку ідей фізичної економії є доробок українського мислителя М. Руденка. Ним створена оригінальна концепція, яку можна назвати економією Всесвіту. Поряд з економікою вона охоплює космологію, онтологію, фізику та інші природничі і гуманітарні науки.

Теоретичні проблеми фізичної економії одержали розвиток у працях вітчизняних учених.

Велике поширення отримала «енергетична теорія» С. Подолинського, що стала предметом дослідження як українських учених (Апанович О. М., Вернадський В. І., Злупко С. М., Корнійчук Л. Я., Гринів Л. С., Письмак В. П., Руденко М. Д., Шевчук В. О. та інші), так і зарубіжних (Н. Георгеску-Роуген, Г. Дейлі, Ліндон Ларуш, Ізабелла Стенгерс, Ілля Пригожін, Ф. Содді та інших).

В Україні з 1999 р. діє Наукове товариство імені Сергія Подолинського, яке очолює д.е.н. Шевчук В. О. Почесним головою цієї організації був М. Д. Руденко.

Члени товариства розробляють і пропагують наукову спадщину С. Подолинського.

Таким чином, є всі підстави говорити про українську школу фізичної економії. Щоправда, вона має певні особливості. Можна сказати, що її визначення межує з визначенням напряму економічної думки. Адже фактично йдеться про еволюцію певних ідей, а саме про формування і розвиток енергетичної теорії в часі.

Щодо визначення «українська школа», чи є воно правомірним? Як відомо, в економічній літературі визначення шкіл відбувається за різними ознаками: національною (німецька, австрійська), територіальною (лондонська, чиказька), науковим напрямом (фізіократи).

На нашу думку, на формування національної школи впливає «національний менталітет», тобто специфічні підходи, критерії, оцінки, які витікають із історико-цивілізаційних передумов, традицій даної нації.

Це відноситься і до формування «української школи фізичної економії».

Її становлення пов'язане з історичним розвитком, географічним розташуванням України, а також з ментальністю та культурою українського народу.

Земля з прадавніх часів відігравала велику роль у життєдіяльності наших предків-українців. Українці становлять автохтонний етнос, що тисячоліттями перебував на тих самих землях, і землеробство було головним його заняттям.

Українець через природу, культ її краси приходив до глибокої, ширшої, душевної релігійності. В українців навіть Господь оре і сіє хліб. «За плугом Господь іде» – так назвала свою роботу видатний знавець історії українського козацтва О. М. Апанович [Див: 5].

Вона розглядає агрокультуру українського козацтва в контексті ідей українського вченого XIX ст. Сергія Подолинського.

О. М. Апанович доводить, що основною формою господарства на Запоріжжі був зимівник. Зимівники – давні запорозькі поселення, які виникли в першій половині XVI ст. «Зимівник запорізьких козаків, – пише вона, – був першим у Європі господарством, тип якого у наш час називається фермерським» (Див.: 5, с. 12). Про це писав у своїх роботах Д. Яворницький та інші дослідники.

У запорізьких козаків виявилася притаманна українському селянству ментальність – не тільки зв'язок із землею, а й глибинні зв'язки в цілому з природою. За документальними матеріалами Архіву Коша Запорізької Січі (XVIII ст.) жоден козак, який збирався заснувати власний зимівник, не отримував дозвіл від Коша, поки не давав письмового зобов'язання дотримуватись сівозмін, зберігати навколишній ліс [Див.: 5, с. 13].

Концепція Олени Апанович ґрунтується також на ідеях і моральних засадах Володимира Вернадського. В. Вернадський, нащадок запорізьких козаків, створив на українській землі вчення про живу речовину, біосферу та ноосферу.

Найпріоритетнішою, найпродуктивнішою, найкориснішою людською працею Сергій Подолинський вважає землеробство.

Як стверджує О. Апанович, і з нею можна погодитись, «виходячи із визначення Вернадським правильної поведінки людини, соціуму в природі, чому теж відповідає козацьке землеробство, можемо сказати, що український народ в особі козацтва зробив значний поступ у ноосферну перспективу, і це підносить його до планетарного рівня, а оскільки тут присутній активніючий фактор – космос, сонячна енергія, то на космічний рівень» [Див.: 5, с. 23].

Таким чином, започаткована С. А. Подолинським і продовжена В. І. Вернадським, М. Д. Руденком та сучасними вченими українська школа фізичної економіки є новою школою економічної думки.

Як підкреслює Л. Я. Корнійчук, «основним стрижнем, навколо якого тогочасна політична економія будувала свої теорії, була ва-ртість у різних її визначеннях. Більшість наукових шкіл ігнору-вали зв'язок людини із зовнішнім середовищем, національною ме-нтальністю тощо. Подолинський започаткував фізичну економію. Її теоретичні засади лежать у площині не лише філософської та економічної думки, а й математики, фізики, астрономії, хімії, ар-хеології, етнографії тощо» [Див.: 4, с. 256].

Отже, українська школа фізичної економії не має рівних собі аналогів, що дозволяє вважати її науковою школою світового рівня.

Розробка теоретичних ідей школи є надзвичайно актуальною. Крім суцього наукового значення, про що вже йшлося, теоретичні ідеї української школи фізичної економії мають велике значення для національного відродження українського народу, розвитку його духовності. Звичайно мова йде не просто про звернення до минулого, хоч все минуле не повинно бути законсервованим. В даному випадку мова йде про минуле, на яке в свій час не постала потреба і яке лише сьогодні стало предметом дослідження багатьох вчених різних галузей науки.

Крім того, теоретичні ідеї засновника української школи фізичної економії спіткала ще й інша біда. Над ними висів «вирок» Енгельса. Праці С. Подолинського не друкувались. Довгий час «фігурою замовчування» був і В. І. Вернадський, тому що не знаходив спільної мови з радянською владою. Був репресований і засуджений на 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання М. Д. Руденко.

Представників української школи фізичної економії спіткала така ж доля, як і багатьох вчених.

Якщо звернутись до історії, то у вітчизняній науці були і успіхи, і сумні сторінки. Особливо трагічні сторінки у літопис наукових шкіл вписала сталінщина. Згубний її вплив позначився не на одному поколінні українських учених.

З кінця 20-х років минулого століття зазнав справжнього руйнування тонкий культурний шар нашого народу – української інтелігенції.

Втрати в особі багатьох уже тоді відомих учених і тих, хто ще не сказав свого слова в науці, понесли в 30-х роках наукові інститути і вищі України. Було репресовано багато провідних українських вчених. Більшість з них загинули в таборах і катівнях. І хоча пізніше всі вони були реабілітовані, але протягом довгого часу значились «фігурами замовчування».

Тому зараз завданням українських учених є не лише повернення із забуття вчення С. Подолинського, а й творчий розвиток його ідей.

Список використаних джерел

1. Зербіно Д. Д. Наукова школа: лідер і учні (нова концепція) : монографія. Львів : Євросвіт, 2001. 208 с.
2. Історія економічних учень : підручник / [В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська та ін.] ; за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2004. 1300 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. / ред. рада: Б. Д. Гаврилишин [та ін.]. Київ : Академія ; Тернопіль : Акад. нар. госп-ва, 2002. Т. 3. 952 с.
4. Корнійчук Л. Я. Історія економічної думки України : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т. Київ : КНЕУ, 2004. 431 с.
5. Апанович О. М. За плугом Господь іде. Агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського. *Час*. 1997. 27 листопада.

УДК 330.15:502.171

Ніна Дучинська,
*доктор економічних наук, професор,
Канада*

НЕВИЧЕРПНІ ТА ПОНОВЛЮВАНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ: ЇХ РІЛЬ У НАГРОМАДЖЕННІ КАПІТАЛУ

Вдячна долі, що мала можливість працювати і прислуховуватись до порад доктора економічних наук, професора Людмили Яківни Корнійчук, навчаючись в аспірантурі КНЕУ ім. Д. С. Коротченка. Під її керівництвом підготувала і захистила у 1990 році дисертацію «Індивідуальна доля робітників суспільного виробництва: форми і механізм формування» на звання кандидата економічних наук за спеціальністю «Політична економія».

Як науковий керівник, Людмила Яківна поєднувала свободу дій аспіранта зі строгою регламентацією строків роботи над кожним розділом, щоб мати можливість для вчасного обговорення на кафедрі, редагування і захисту роботи. Вона старанно вчитувала мої рукописи (у той час проблематично було надрукувати матеріал), рекомендувала ті питання, над якими слід поміркувати, замислитись, чи порадитись з провідними науковцями вишу. Не раз